

ZÁVĚREM

Motto:

*Es gibt weder eine Wissenschaft des Schönen, sondern nur Kritik,
noch schöne Wissenschaft, sondern nur schöne Kunst.*

Immanuel Kant

Po přímce vnějšího kalendářního času se život a doba Sigrid Undsetové rychle vzdalují. Jak je tomu s jejím literárním dílem, s uměleckými texty? O tom, zda se udrží na viditelném horizontu dějin nerozhoduje autorka – ta už nám odeslala produkt své vnitřní energie, ale čtenář, který je přímo napojen na dynamický okruh textovosti. V reálu může mít podobu hledače nostalgického, nebo badatelského; může to být student náhodně konfrontovaný se čtenářským blogem odrážejícím údiv a nadšení posledních dní, nebo literární historik usilovně pátrající po vzta-hovém průsečíku, který by dal jeho nálezům smysl.

Jedním ze závažných kritérií je úvaha o postavení Sigrid Undsetové v literár-ních dějinách. Dějiny literatury, jak se nad nimi zamýšlejí už Warren a Wellek, je projekt problematický, a to na několika úrovních (žánrové, rétorické, kon-cepční). Vedle problému výběru spisovatelů se naskytá otázka, jaké parametry, jaké strukturální uspořádání mají dějiny literatury naplňovat? Má jít o postupy paralelní s obecnými dějinami, nebo o akcentaci charakteru literární kritiky... Ještě principiálnější než textová podoba, rétorická a sémantická modifikace bude přijetí představy teleologie literárních dějin, jak o tom píše Pavel Fraenkl ve své recepční studii *Bjørnson a česká literatura*.³⁴¹ Nastolenou otázku může ozřejmit srovnání s lexiky, slovníky a encyklopediemi, jež zaznamenávají bouřlivý rozvoj v době internetu, který svým způsobem představuje obrovský objem jednotlivostí. Mezi takové hromadění jednotlivostí přiřazují i sestavování kánonů, vybraných reprezentativních děl národního, resp. jiného kánonu. Podívejme se na Sigrid Undsetovou, jejíž jméno běžně figuruje i v kánonu světové literatury; problém spočívá v tom, že kánon uvádí pod jedním spisovatelem zásadně jen jediný titul, jedinou knihu, jediný text. Moje argumentace spočívá v tom, že kánon neguje vztahovost mezi díly různých dob, znemožňuje i pochopení vývoje v rámci jednoho autora. V případě Undsetové bývá uváděna výhradně trilogie *Kristina Vavřin-cová*. To je vzhledem k její celosvětové recepční historii pochopitelné, z pohledu vývoje díla však problematické, neboť ostatní texty se ocitají automaticky na druhé koleji. Kanonizace tedy prezentuje ošidný výběr, který může být nemotivovaný,

³⁴¹ Srov. P. Fraenkl: *Bjørnson og tsjekkisk litteratur*. Oslo 1953.

nahodilý, módní, nebo podléhající požadavkům mimoliterárním. Představuje však – a to je po mém soudu nejzávažnější – i ignorování dynamiky recepčního proudu, petrifikaci, ustrnutí autora v určité roli. Role je vždy něco *a priori* daného, maska bez pohybu a vývoje, vzdalující se skutečné podstatě vztahů. Tento aspekt považuji za důkaz neproduktivní funkce kánonu.

Benedetto Groce vidí každé umělecké dílo jako unikátní a individuální; mezi jednotlivými díly není podle něj žádná esenciální kontinuita. Jeho názor podtrhuje estetickou hodnotu singulárního literárního projektu, zohledňuje tedy estetickou diskontinuitu z jiné perspektivy než kánon. Uwe Japp upozorňuje, že v projektu literárních dějin jde o více než hromadění dat, řetězení jmen a period. Jde o „nastvicení“ přediva vztahů mezi nimi, a tím o vytvoření představy celku, který unese dynamiku souvislostí. Jappův koncept směřuje k literárním dějinám, které jsou schopny ozřejmit „smysl vztahů“ („Literaturgeschichte ist Beziehungssinn“).³⁴²

Tyto otázky jsou úzce spjaty s předmětem „světová literatura“, jehož obsah je diskutován od dob J. W. Goetha. Goethe sám uvažoval o třech modelech tohoto pojmu: a/světová literatura jako seznam, výběr, kánon, b/světová literatura jako dějiny děl, autorů či národních literatur, c/ světová literatura jako komunikační strategie vzájemnosti a kulturní výměny, vztahová syntéza.

Světová literatura dnes nebývá chápána jako souhrn národních literatur, nýbrž jako specifická vrstva slovesnosti; je však vyčleňovaná často axiologicky, tj. jako výběr významných děl zařazených do kánonu národní či areálové literatury. Jde o vnější typologizaci, jak jsem již uvedla. Kánon je možná užitečný podpůrný prostředek pro orientaci v cizí, neznámé literatuře. Je však svou výpovědí o kvalitě nejednotný, nevyrovnaný, s ohledem na kritéria, která vedou k zařazení do kánonu: Počty výtisků, množství překladů, dobová pozornost/odezva, nebo dokonce ideové a ideologické měřítko – to mohou být kritéria determinovaná dobou; problematickým se však stává osud děl, která do kánonu přijata nejsou. Hermeneutický přístup si uvědomuje, že světovost nelpí na dílech jako „fixní kvalita“, ale je veličinou proměnnou, výsledkem jistého „porozumění“, tedy specifického způsobu interpretace. Obsah těchto pojmů je esenciální pro pojetí komparatistiky, ke které se do určité míry hlásí i tato práce, neboť vnímá literaturu jako vztah, vztahovost v proměnách časem a prostorem. První oddíl této práce se vztahuje k hermeneutickému rámci pojetí literatury, druhý vnímá recepci spíše jako okruh komparatistický než literárněhistorický.

Dějinný horizont literatury národní je v předkládané studii oslaben ve prospěch perspektiv mezi-národních, a to jednak z povahy samotného díla Sigrid Undsetové, jednak proto, že komunikace dvou abstraktních subjektů (ve smyslu vysílatele a přijímajícího) směřuje k dynamické mnohosti hlasů a tím k nové syntéze vztahů v tom duchu, jak se předmětem zabývá srovnávací literární věda.

Inspirací v této oblasti mi byla koncepce „meziliterárnosti“ Dionýze Ďurišina. Meziliterární proces je abstrakcí, kterou lze uchopit jen rozpoznáním konkrétních

³⁴² Srov. U. Japp: *Beziehungssinn. Ein Konzept der Literaturgeschichte*. 1991.

nositelů vztahů a vztahovosti. Při mé práci jsem se cítila nejvíce oslovena jeho hledáním souvztažnosti mezi dynamikou literatury národní a světové. Ďurišin hovoří např. o „bezkontaktové podobnosti literárních fenoménů“, která může odkazovat na potenciálně existující paralelitu mezi Norskem a Českem – aniž by bylo nutno hledat přímé, tedy kvantifikovatelné vlivy. Pojem „vliv“ Ďurišin, podobně jako Fraenkl, kategoricky odmítá, považuje ho za anachronismus, za hypertrofované dědictví pozitivismu, „vliv“ je mu projevem mechanistického chápání literárního procesu. České prostředí evidentně nebylo ve vztahu k Undsetové v pasivní, trpné pozici, ve své práci nikde nemluvím o „vlivu“, ale o tvořivém setkání. Superiorita, nadřazenost – vyslovená či domyšlená – zůstala jako neadekvátní pojem mimo rámec této práce. Rovněž zmiňovaná intertextovost je chápána jako „podmínka textu a nemůže být redukována na problém zdrojů nebo vlivů“,³⁴³ je to pojem konceptuální, vnášející novou dimenzi vztahu text-jiný text. Ďurišinova teorie jako by byla „bezkontaktové“ zpřízněna s mnohem pozdějšími myšlenkami Davida Damrosche, který používá pojem „between-ess“ o dynamické vzájemnosti mezi kulturami a literárními prostředími, tedy o konstitutivním rysu světové literatury.³⁴⁴ Jistý typ vztahu mezi kulturami jsem se v této práci pokusila vyjádřit pojmem „rezonance“, jenž označení „recepce“ absorbuje a překračuje. Odkazuje totiž k odezvě, ale i k proměně cílového prostředí; „cílové“ prostředí je výraz, kterým nahrazuji zaužívaný pojem „přijímající“ prostředí; používám ho analogicky k translátologickému termínu „cílový jazyk“.

Sigrid Undsetová zaujímá v evropské literatuře v několikerém ohledu mezní pozici: v oblasti krásné literatury si nese znamení tradicionalistického realismu 19. stol. s mimetickými ambicemi. Tento názor jsem chtěla problematizovat s poukazem na fakt, že autorčin literární tradicionalismus je podemílán psychologickým realismem a především přijetím středověku jako toposu fikčního světa; inovativní formy románového žánru sice u Undsetové nenajdeme, avšak při bližším ohledání je možné prokázat, že autorčin umělecký rukopis se pohybuje v napětovém poli mezi spontánní imaginací a kognitivně racionální reflexí.

Esenciálním uměleckým vkladem literárního díla Sigrid Undsetové zůstává architektura narativu; rozsáhlé epické plochy s výraznými charaktery přinášejí obraz dějinného příběhu norského národa, přičemž autorka staví na morálních hodnotách napříč staletími. Neorealismus, směr, do něhož bývá její dílo přiřazováno, je nazýváno rovněž etickým realismem. Vzhledem k religiozní dimenzi umísťuje jistý recepční segment její dílo do křesťanské literatury; takto byla Undsetová vnímána i u nás, byť ne primárně. Analýzy autorčiných textů dávají důvody k domněnce, že tvůrčí rozměry Undsetové tento rámec překračují, takže vměstnání díla pouze do této kategorie by bylo neadekvátní, redukcionistické.

343 J. Homoláč: *Intertextovost a utváření smyslu v textu*, s. 29.

344 D. Damrosch: *Rebirth of a Discipline: The Global Origins of Comparative Studies*. Copyright © 2006 by British Comparative Literature [online] [2011-03-03] dostupný z <http://muse.jhu.edu/journals/comparative_critical_studies/v003/3.1damrosch.html>.

Tvůrčí projekt Undsetové je motivován jednoznačně esteticky. Autorská intence na straně jedné a čtenářská percepce na straně druhé se setkávají a střetávají; autorská polysémie sama prolamuje roli petrifikového klasika a je zdrojem motivace čtenářského a badatelského zájmu.

Závěrem shrnuji, že předkládaná práce zkoumá dílo norské spisovatelky Sigrid Undsetové v aspektu vztahovosti. Název „Dva horizonty“ inspirovaný Gadamerem odkazuje a/ k dílu a jeho morfologii se zaměřením na historické romány, b/ k recepci, tedy k recepčnímu procesu v obecných zákonitostech tak, jak je zkoumala kostnická škola. Jakkoliv se autorčin život před šesti desítkami let uzavřel, neztratilo dílo samo aktualizací potenciál, a to ve smyslu čtenářských i literárněvědných horizontů. Důvodem je ambivalentní dynamika Undsetové fikcionálních textů mezi epickým záběrem a historickými fakty, mezi vnějším realismem a způsobem zachycení psychologie postav. Práce se nezabývá biografií autorky, ale rolí, jakou tato hrála v procesu recepcce; netematizuje historii vzniku děl nebo jejich „Entstehungsgeschichte“, zaměřuje se na morfologii vybraných literárních textů v poměru k odezvě, jaké se jim dostalo v průběhu recepčního procesu v Norsku i v zahraničí.

Úvodní kapitola „Poeta doctus“ byla věnována autorce se zvláštním zřetelem k funkci autorčiny biografie v recepci. „Norský horizont“ vidí Undsetovou v kontextu národní a evropské literatury. „Chronos et Kairos“ i kapitola následující problematizují spisovatelčino pojetí historického času i časovosti obecně. „Olav“ se zaměřuje na analýzu a srovnání nejvýznamnějších historických děl Undsetové. „In hoc signo“ vymezuje teoretický rámec recepční teorie a historie. „Non deserit alta“ mapuje působení českých překladatelů a nakladatelů. „Recepční chronologie“ zpracovává charakteristický výběr z rozsáhlého recepčního materiálu českého prostředí od roku 1929 do současnosti.

Záměrem práce bylo zachycení komplexního přediiva literárních a meziliterárních vztahů, tedy horizont recepční (čtenář, včetně čtenářky Undsetové), horizont intertextuality jako specifické včlenění do proudu dějin literatury národní i světové, ale také horizont vybraných textů Undsetové v rovině naratologické. Studie se věnuje otázkám intertextuality také proto, že tato může být chápána jako svébytný produkt jistého druhu recepcce ze strany autora. Jeho znalosti, touha po překonání nebo naopak po rozvinutí témat a motivů cizích textů se vědomě či nevědomě materializují v díle.

S ohledem na charakter literárního díla Sigrid Undsetové jsem vybrala ty vztahové dimenze, které považuji za esenciální. – Jen ve velmi omezené míře zkoumám vztah autor-dílo, podstatně silněji se zaměřuji na vztahy mezi texty, na prvním místě na vztah Undsetové pretextu a českých metatextů, dále na poměr vybraných textů Undsetové k sobě navzájem a neposlední řadě na vztahy transtextuální v nejširším smyslu. Kardinálním vztahem zkoumaným v této práci byl vztah text-recipient, centrální vztahovou oblastí byly pro mne kontex-

tuální souvislosti recepce díla Sigrid Undsetové se zvláštním zřetelem k českému prostředí.

Lotman definuje umělecký text jako „složitě strukturovaný smysl“. Jaké komunikační strategie zvolit, jak se uměleckému textu přiblížit, jak ho včlenit do sítě kultury národní i nadnárodní, to jsou otázky, které zůstávají nedopovězeny. Toto hledání souvisí s podstatou vědeckého bádání o humanitních vědách vůbec, podmínkou je respekt k polysémii uměleckého díla. Hermeneutické pojetí literatury (rozumění, horizont očekávání, vstřícný pohyb recepčního prostředí) je závislé na poetice textu a jeho morfologii. Text dává pro své přijetí vymezený počet možností. Interpretace jdoucí za tuto potenci je fantazie, dezinterpretace. Interpretace podceňující tuto potenci klouže po povrchu a nenaplnuje recepci v dostatečně tvořivé míře. Každý metatext je rétoricky ukotveným hledáním, jež vysílá signály vlastně podobně jako literární pretext. „Totalizující diskurz,“ píše Miloslav Štochl, „je vždy vystaven nebezpečí spojení s dogmatismem, netolerancí, s nemožností plurality.“ Východisko vidí v pojmovém aparátu liberálního zaměření, jež se může blížit esejistice. „Těžko se totiž vědeckým pojmoslovím a nomenklaturou opisuje něco, co vlastně ani nemá přímý racionální základ, co nevzniká výhradně cestou logických zákonitostí, propočtu a kalkulu.“ Je evidentní, že rétorický a metodologický vztah metatextů k prvotnímu objektu – k literatuře – se může pohybovat na ose mezi nejzazšími body od „parazitující“ až k „k autonomnímu estetickému prožitku.“³⁴⁵ Štochl se domnívá, že je tomu tak proto, že literární věda má k dispozici jen statické nástroje a metody, jimiž se pokouší zachytit substanci živého organismu uměleckého díla.

Cílem práce bylo jednak lokalizovat charakteristické naratologické aspekty díla Undsetové a uvést do širších souvislostí, jednak zformulovat principiální obrysy recepčního pohybu se zvláštním zřetelem na české metatexty v průběhu historického vývoje české kultury 20. stol. Shromáždila jsem rozsáhlý materiálový korpus, který může sloužit k dalším výzkumům. Přílohy odkazují k historickým, ale také aktuálním studiím o autorce.

Přesto „prvotními nejsou konkréta, ale výsledek myšlení“.³⁴⁶ Konkréta v recepční studii nemají za úkol jen posluhovat; mají být přeměněny do vyšší, abstraktní dimenze za účelem zření celku, celistvosti díla. Dílo Sigrid Undsetové se před námi čtenářsky rozevírá jako struktura nesoucí smysl, ale také jako esteticko-hodnotové kontinuum.

„Romány je možno psát jen o své současnosti“ (Man kan jo bare skrive romaner fra sin samtid). Tato slova napsala autorka považovaná za nejvýznamnější představitelku historického románu o středověké Evropě.³⁴⁷ I v tomto ohledu je

345 M. Štochl: *Teorie literární komunikace*, s. 18.

346 M. Štochl: *Teorie literární komunikace*, s. 16

347 Tato věta představuje vyznání i program. Jenomže ani zde není autorčina výpověď prvoplánově jednoznačná. Uvedený výrok dovoluje také následující překlad/komentář: Člověk

interkulturní dialog s českým prostředím evidentní. „Středověk nebyl temností, nýbrž kráčet z temnoty ke světlu,“ navazuje Julius Zeyer v úvodu ke své Karolinské epepei. A archetypům, na nichž do značné míry stavěla i Undsetová, dodává: „...vždyť jsou to typy nejen věčně lidské, ale též znázorňující jistou etapu vývoje evropského lidstva, onu tak důležitou etapu, z níž se pomalu vyvíjel svět moderní, etapu, kterou nazýváme středověkem, dobu, jejímž ovzduším byly dvě světla zvláštní záře: víra křesťanská, nerušená ještě pochybenstvím, a duch rytířství.“ Tato komunikace mezi oběma hledači středověku může být jedním z četných příkladů vztahovosti, a to zdaleka nejen s ohledem na interní vzájemnost dvou literatur, ale s ohledem na externí perspektivu obecné kultury. I tady se po mém soudu protínají horizonty, na něž byl zaměřen fokus této práce.

Každá recepce, každá reakce na umělecké dílo je originální a nenapodobitelná, neboť vypovídá o tom, kam kulturně vlastně patříme, vypovídá o naší cestě k sobě... To jsou myšlenky, k nimž se opakovaně vracel Pavel Fraenkl ve svém konceptu „kontaktskapende litteraturforskning“ (kontakt hledající/kontakt utvářející bádání o literatuře).

Polarizací příjemce, ať už se jedná o individuum, skupinu či národ, rozuměl Fraenkl vyvolání procesu „individuace“ (Jung), uvolnění z jakékoli závislosti, „dospění“ ve smyslu dát se do pohybu směrem k naplnění vlastních předpokladů a talentů, tedy „stát se sám sebou“. ³⁴⁸ Proto spatřoval nejvlastnější smysl Bjørnsonova přijetí českým prostředím v kreativní komunikaci na rovnocenné bázi.

K Fraenklovým závěrům bych se ráda připojila i svou studií o Sigríd Undsetové a české recepci. Proto jsem subjekty v názvu práce rovněž nespojila předložkou (v), nýbrž spojkou (a), aby nedošlo k umenšení ani jednoho z nich. Přála bych si, aby souřadnost tohoto spojení implikovala badatelskou cestu otevřenou horizontům nového hledání v kulturních vztazích českých a norských.

může tvořit/psát romány jen z nitra své současnosti (podle povahy/charakteru své doby). V tom případě zde není řeč o žánru, ale o poetice tvorby.

³⁴⁸ „Hver innflytelse, enten den er individuell eller kollektiv, er selverkjennelsens metode; den avgjør om personligheten blir befruktet – og dermed også styrket som personlighet – eller slettet ut på det åndelige plan; der møter vi våre behov, de undertrykte og de åpenlyste, der svarer vi på de utfordringer og spørsmål som hver innflytelse stiller til oss.“ Pavel Fraenkl: *Bjørnson og tsjekkisk litteratur*, 1953, s. 106.